

FEYK YANGILIKLAR TUSHUNCHASINI XORIJ VA MAHALIY OLIMLAR TOMONIDAN TASNIFLANISHI

Mahmudov Murodjon O'zDJTU

xalqaro jurnalistika fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi feyk yangiliklar tushunchasining mohiyati hamda xorij va mahaliy olimlar tomonidan ilmiy-nazariy tasniflash haqida so'z boradi. Shuningdek mazkur tezis mavzusi yuzasidan ilmiy adabiyotlardagi fikrlar umumlashtirilib mavjud muammo yuzasidan taklif va tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Feyk, yolg'on axborot, auditoriya, ilmiy-nazariy metodologiya.

Абстрактный. В данной диссертации говорится о сущности понятия фейковых новостей и его научно-теоретической классификации зарубежными и отечественными учеными. Также обобщены мнения научной литературы по теме данной диссертации и даны предложения и рекомендации по существующей проблеме.

Ключевые слова: Фейк, ложная информация, аудитория, научно-теоретическая методология

Abstract. This thesis talks about the essence of the concept of «The fake news» and its scientific-theoretical classification by foreign and local scientists. Also, the opinions of the scientific literature on the topic of this thesis are summarized and suggestions and recommendations are given on the existing problem.

Key words: Fake, false information, audience, scientific-theoretical methodology.

KIRISH

Bugungi kunda Feyk yoki yolg'on axborotlar, afsuski, zamonaviy hayotning bir qismiga aylanib ulgurdi. Ularning jamiyatda tan olinishi yoki uni keng ko'lamda tarqalib borishi, bugungi kundagi eng katta global muammolardan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu o'rinda hurmatli birinchi prezidentimiz I.A.Karimovning "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asarlarida "Bugungi kunda zamonaviy axborot maydonidagi harakatlar shu qadar tig'iz, shu qadar tezkorki, endi ilgariidek, ha, bu voqea bizdan juda olisda yuz beribdi, uning bizga aloqasi yo'q, deb beparvo qarab bo'lmaydi. Ana shunday kayfiyatga berilgan xalq yoki millat taraqqiyotdan yuz yillar orqada qolib ketishi hech gap emas"[1], degan gaplari bejizga emas. Shu nuqtayi

nazardan ushbu tezisda feyk informatsiyalar tushunchasi, ularni oldini olish hamda axborot xavfsizligini ta'minlash yuzasidan taklif va tavsiyalar keltiriladi. Dastlab, tezisimizda *“feyk informatsiya”*, *“yolg'on axborot”* atamalarining ilmiy-nazariy talqinlari xususida mahaliy va xorijlik olimlarning ilmiy qarashlarini atroflicha tahlil qilamiz.

ADABIYOTLAR SHARHI VA METODLAR

Feyk so'zi inglizcha «fake» so'zining analogi bo'lib, zamonaviy tilshunoslikda ko'pincha ikki xil: «trick» - ayyor, aldov, yasama, soxta degan ma'nolarda qo'llaniladi, shu bilan birga ba'zan «swindle» - hazil, sho'xlik, xushchaqchaqlik degan ma'nolarni ham ifoda etadi. Turli manbalarga murojaat qilganimizda feyk so'zining yigirmadan ortiq istilohi borligiga guvoh bo'ldik. Soxta, yolg'on, qalbaki, uydirma, haqiqiy emas, bo'xton, aldoqchi, noxolis, sun'iy, uyushtirilgan, ayyor, kabi so'zlar ana shular jumlasidandir. Raqamli texnologiyalar asrida soxta yangiliklar onlayn platformalar orqali noto'g'ri yoki yolg'on ma'lumotlarni tarqatuvchi muhim muammoga aylandi. Soxta informatsiyalarni aniqlash tanqidiy fikrlash, skeptitsizm va manbalar va ma'lumotlarning haqiqiylikini tekshirish uchun faktlarni tekshirishni talab qiladi. Soxta mahsulotlar, yangiliklardan xabardor bo'lish ongli qarorlar qabul qilish va yolg'ondan qochish juda muhimdir. Feyk axborotlar zamonaviy hayotimizda qachondan boshlab avj ola boshladi? Demak hozirgi axborot asrida informatsiyalarni cheklab qoya olmaymiz va shu sababdan fact cheking qilinmasdan turib ko'plab ma'lumot va axborotlar tarqatiladi. Shu asnodda bugungi kunda feyk informatsiyalar ko'payib bormoqda.

O'zbekistonda feyk informatsiyalar hamda axborot xavfsizligi va uning oqibatlarini B.Alimov, N.Qosimova, G. Shukurova, A.Teshayev singari respublikamiz olim va mutaxassislari hamda M.Sever, G.Birkl, P.Du Tua, O. Ditenko kabi xalqaro mutaxassislari va ekspertlar tomonidan atroflicha fikr mulohazalar o'tkazilib, ilmiy ishlar qilingan. Ammo hali bu haqida yetarlicha tadqiqotlar qilinmagan, chunki bu mavzu hozirgi axborotlashgan jamiyatimizda tobora yangicha ko'rinishlari paydo bo'lib bormoqda.

TAHLIL VA NATIJALAR

Internet barchaning so'nggi ma'lumotlardan xabardor bo'lishi uchun ulkan qulayliklar taqdim etib qolmay, uning auditoriyasi uchun ham axborot yaratish va tarqatish imkonini bermoqda. Biroq yangi axborot ekotizimida yolg'on xabarlar ko'payayotgani jiddiy xatarga aylanib, faktlar bilan ishlashda jurnalistikaning professionallik darajasi masalasining dolzarb ahamiyatini keltirib chiqardi va faktlarni

tekshirish ko`nikmasini takomillashtirishni taqozo etmoqda. Feyk informatsiyalar tahlili, ularning quyidagi turlarga bo`linishini ko`rsatadi:

I. Tekshirilgan yoki tekshirilmagan axborot mutanosibligiga qarab:

1. Boshdan oxirigacha yolg`on yangilik. Masalan: Ispaniya hukumati mahalliy qizga uylanadigan emmigrantlarga 5000 yevrodan pil mukofoti berishi haqidagi qaror qabul qildi, singari yangilik.
2. Saralab olingan, lekin, tarkibida yolg`on bo`lgan axborot ko`rinishidagi feyk yangilik.
3. Aniq sodir bo`lgan hodisa asosidagi yangilikning buzib ko`rsatilishi.

II. Hodisaning sodir bo`lgan joyi va vaqtiga qarab tekshirilgan yangilik:

1. Hodisa sodir bo`lgan joyi haqida to`g`ri axborotga o`xshagan yangilik.
2. Aniq joyda yuz bergan voqeaning boshqa joyda sodir bo`lganday qilib ko`rsatgan yangilik.

III. Yangilikda tilga olingan shaxslar tarkibiga ko`ra:

1. Taniqli ishtirokiga havola qilingan yangilikning soxta akkauntda joylashtirilishi.
2. Voqeda qatnashgan ikkinchi darajali ishtirokchining asosiy shaxs sifatida ko`rsatadigan yangilik.

IV. Yaratilish va tarqatilish maqsadiga ko`ra:

1. Yangilikning iste`molchilar vaqtini chog` qilish maqsadida yaratilishi va tarqatilishi.
2. Siyosiy ustunlikka erishish maqsadida yaratiladigan va tarqatiladigan yangiliklar.
3. Jamiyat fuqarolarining kelib chiqishi, irqi, dini, millati, jinsi, mansab va mulkka egalik holati belgilariga qarab, turli guruhga mansubligi, shuningdek boshqa holatlariga qarab kamsitish maqsadida tayyorlanadigan yangiliklar.
4. Internetda va ijtimoiy tarmoqlarda obunachilar sonini obunachilar sonini oshirish maqsadida yaratiladigan va tarqatiladigan yangiliklar.
5. Firibgarlik yo`li bilan iste`molchilar pul mablag`larini va boshqa mulklarini o`zlashtirish maqsadida yaratiladigan va tarqatiladigan yangiliklar.
6. Foydalanuvchining kompyuterda saqlanadigan axborotiga shikast yetkazish maqsadida tayyorlanadigan va tarqatiladigan yangiliklar.

7. Iqtisodiy faoliyatdan ma'lum miqdordagi mablag'larni o'zlashtirish yoki bozorni manipulyatsiya qilish maqsadida yaratiladigan va tarqatiladigan yangiliklar.

V. Ishonchlilik darajasiga qarab yangilikni qabul qilish:

1. Feyk ko'rinishdagi aniq yangiliklar.
2. Iste'molchilarda olgan axborotni soxtaligini tekshirishga undovchi yangiliklar.

Bunday feyk axborotlar shunchalik ishonarli chiqadiki, oxir – oqibatda uning soxtaligini tekshirish uchun iste'molchilarda hech qanday xohish qolmaydi. Feyk yangiliklar tasnifi muayyan ilmiy manfaatlarga ega. Hozirgi kunda mamlakatimizda axborot xavfsizligini ta'minlashga oid qator normative hujjatlar qabul qilingan. Masalan: O'z.Res. Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 5-sentabrdagi 707-son «Butun jahon internet tarmog'ida axborot xavfsizligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari» to'g'risidagi qarori bunga yaqqol misol bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, feyk yangiliklar tayyorlash hamda ularni tarqatishdan maqsad jamoatchilik fikrini shakllantirishga qaratilgan bo'ladi. Feyk yangiliklarning tarqalishini oldini olish hamda axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha quyidagi takliflar sohani yanada yaxshilaydi deb hisoblayman:

1. Bugungi kunda feyklarning asosiy qismi internet orqali tarqaladi, u yerda esa manbani topishga iloj har doim ham bo'lavermaydi. Ko'pgina hollarda material «virussimon» bo'lib qolishi bilan, muallif manbani berkitish niyatida uni o'zining sahifasidan o'chirib tashlaydi. 2016-yilda Google korporatsiyasi faktcheking funksiyasi — qidiruv jarayonida foydalanuvchilar axborotni tekshirish tizimini ishga tushirganligini e'lon qildi. Faktcheking — yolg'on axborotni tekshirish usulidir. Mening taklifim shundan iboratki, ushbu funksiya imkoniyatlarini yanada oshirish hamda har bir e'lon qilinayotgan yangilikning ushbu funksiya orqali tekshirilishi.
2. Tayyorlanayotgan materialning mazmunini haqiqatga mos kelishi va ma'lumotlarning ataylabdan, noto'g'ri tayyorlanganmi yoki yo'qligini tekshirish kerak.
3. Ma'lumotlarga, saytning kontaktlariga, egasiga, haqiqiy muallif tomonidan tayyorlangan materiallarga e'tibor berish, axborot mazmunini, manbalarini, foto va videolarni tahlil qilish.

4. Axborot manbasini kamida 3 ta manbadan tekshirish, mediakontentni tanqidiy qabul qilish, uni baholay olish, umuman olganda biz yashab turgan bu shiddatli axboriy borliqda munosib yashash ko'nikmalarini shakllantirish kerak.
5. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida Ma'muriy va Jinoiy javobgarlik to'g'risidagi kodekslarda «tuhmat», inson obro'siga, sha'ni, qadr-qimmatiga zarar yetkazganlik uchun javobgarlik bor. Shu asnoda qonunchiligimizga yolg'on axborotlarni, feyk informatsiyalarni bila turib tayyorlash hamda ularni tarqatish bo'yicha qonun loyihalarini yanada takomillashtirish lozim deb hisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 4-ж. – Б. 338.
2. Elektron resurs https://izoh.uz/?hl=ru_RU&ysclid=lwmnjb2hu796003254
3. Elektron resurs <https://fledu.uz/uz/feyk-xabar-va-uning-jamiyatga-tasiri-mavzusida-ekspertlar-davra-suhbati-otkazildi/>
4. Yunusaliyeva Sh. – Toshkent.2022. Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi mas'ul xodimi. Maqola. FEYKLAR TARIXI: OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA PAYDO BO'LISH SABABLARI
5. Н.Ф.Муротова, Н.К.Тошпўлатова, Г.Б.Алимова. FAKE NEWS: МЕДИАДА ДЕЗИНФОРМАЦИЯ. Тошкент – “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи” – 2020
6. «Butun jahon internet tarmog'ida axborot xavfsizligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari» to'g'risida. O'z.Res. Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 5-sentabrdagi 707-son qarori.